

УДК 343.9

О. П. Ващук

СКЛАДОВІ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ПОТЕРПІЛОГО ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЙОГО ПОКАЗАННЯ

Психофізіологічний стан кожного учасника злочинної події має важливе, навіть вирішальне значення в розслідуванні кримінального провадження. Слідчий у кожному провадженні спілкується з різними людьми, які мають загальні та індивідуальні ознаки й властивості. Їх статус у кримінальному провадженні буде прямо впливати на слідчі дії й заходи, у яких вони братимуть участь. Найбільш вразливою є категорія потерпілих як осіб, щодо яких було застосовано незаконний злочинний вплив. Труднощі виникають уже на початковому етапі розслідування, коли слідчий намагається встановити обставини злочинної події та стикається з показаннями потерпілого, «забарвленими» його емоційним станом. Емоційний стан потерпілого залежатиме від багатьох чинників та умов, що мали місце до, під час і після вчинення злочину. Тому в слідчого виникає закономірна необхідність у дослідженні цього стану разом із його зовнішніми проявами (вербальними й невербальними) для встановлення всіх обставин злочинної події та розкриття злочину в цілому. Тобто від своєчасного діагностування емоційного стану потерпілого залежатимуть напрям і завдання слідчого не лише в конкретному кримінальному провадженні, а й у конкретній дії слідчого на будь-якій стадії розслідування.

Отже, із чого слідчому починати роботу? По-перше, з визначення того, які категорії характеризують емоційний стан людини в цілому й потерпілого окремо; по-друге, з розгляду її складових, їх аналізу та впливу на показання в ході кримінального провадження.

Вивчаючи спеціальну літературу, ми помітили, що емоційний стан людини досить ретельно досліджено в багатьох роботах учених, які наголошують на існуванні відмінностей між такими поняттями, як «емоція», «почуття», «пристрасть», «афект», «настрій», «переживання» [1]. Варто розуміти відмінність та одночасну єдність цих категорій і сферу їх дії. Також необхідно ознайомитись із деякими витягами із цього наукового дискурсу:

1) емоція - стан людини, що виникає щодо навколишньої ситуації в цілому;

2) пристрасть - клас емоційного стану, який має глибоке й усвідомлене переживання, спрямоване на формування або руйнування особистості;

3) афект - емоційна реакція, що сприймається особою як її внутрішній стан щодо навколишньої обстановки (її властивостями є інтенсивність, короткочасність тощо);

4) настрій - зовнішній, загальний емоційний прояв людини, що характеризується інтенсивністю, тривалістю, невизначеністю, неясністю, життєвою тональністю;

5) почуття - амбівалентне ставлення людини до чогось, когось у конкретний проміжок часу;

6) переживання - суб'єктивно-психічна сторона емоційних процесів людини, яка не включає фізіологічні складові.

Для нашого дослідження важливо наголосити на тому, що ці поняття є різними за змістом, проте в них загальний об'єкт - емоційний стан, що їх дислокує. Саме психічний процес імпульсивної регуляції, заснований на чуттєвому відображенні зовнішніх і внутрішніх чинників, що формується як суб'єктивне ставлення до навколишнього оточення, є емоційним станом потерпілого. Ключовими складниками емоційного стану потерпілого є емоції, які розрізняються залежно від таких чинників:

1) якості (результативності):

- позитивні;
- негативні;
- нейтральні;

2) тривалості:

- короткочасні;
- довготривалі;

3) сфери явищ, що визначають її появу (Б. Додонов):

- альтруїстичні;
- комунікативні;
- глоричні;
- праксичні;
- пугнічні;
- романтичні;
- гностичні;
- естетичні;
- гедоністичні;
- акизитивні [2];

4) сфери впливу (К. Ізард):

- фундаментальні;
- поверхневі [3];

5) схематичності (О. Винославська):

- астенічні;
- стенічні [4].

6) тимчасової ознаки (Т. Браун):

- безпосередні;

- ретроспективні;
- проспективні [5].
- 7) ставлення до джерела дії (Д. Стюарт):
 - інстинктивні;
 - раціональні [6].
- 8) ознаки їх виникнення та відтворення:
 - презентативні;
 - презентативно-репрезентативні;
 - репрезентативні;
 - абстрактні;
- 9) причини виникнення емоцій (І. Кант):
 - сенсуальні;
 - інтелектуальні [7];
- 10) емоційного тону (Е. Титченер):
 - задоволення;
 - незадоволення [8];
- 11) характеру взаємодії живих істот з об'єктами (П. Симонов):
 - контактні;
 - дистанційні [9];
- 12) потреб (С. Рубинштейн):
 - первинні;
 - вторинні [10];
- 13) впливу на психофізіологічний стан:
 - фундаментальні;
 - окремі.

Емоція є фундаментальною, якщо їй властиві специфічні, внутрішньо детерміновані нервові процеси з характерними зовнішніми проявами міміки обличчя та відмінною суб'єктивною якістю (ступенем, тривалістю, виразністю, інтенсивністю тощо). Усі ці компоненти емоцій у цілому формують її самостійність та утворюють специфічний процес з окремими стадіями (початковою, основною, завершальною), які в подальшому включають власні окремі етапи. До фундаментальних прийнято відносити шість емоцій: страх, гнів, радість, сум, огиду, здивування. Деякі вчені (наприклад, К. Ізард) додають до них сором, відразу, цікавість і вину [3]. Водночас кожна фундаментальна емоція має власні похідні емоції з набором унікальних якостей навколишнього середовища в цілому та кожної людини зокрема.

Зазначимо, що наведені класифікаційні підстави й види емоцій не є вичерпними, у науці існує безліч думок окремих авторів щодо цього питання, а також проведено спроби уніфікувати їх. Деякі вчені вважають, що створити універсальну класифікацію емоцій неможливо, натомість інші не погоджуються із цим, працюючи над створенням універсальної класифікаційної системи емоцій людини. Ми підтримуємо першу групу науковців та наголошуємо, що створена класифікація, здатна вирішити одне коло завдань, є недієвою під час вирішення іншого кола завдань. Тобто мова йде не про єдину всеохоплюючу класифікацію емоційних явищ, а про їх

класифікацію за окремою ознакою, за якою саме ці емоції об'єднуються в групи та водночас виокремлюються від інших видів і груп.

Особливостями емоцій потерпілого є їх індикаторний характер, тобто певна здатність до формування його емоційного стану до чогось, когось у вимірі минулого, теперішнього й майбутнього та їх узагальнення з урахуванням комунікації (співпереживання). У свою чергу функції емоцій потерпілого з огляду на злочинну подію спрямовуються на вирішення комплексу завдань як оціночні, відображаючі, мотиваційні, сигнальні, спонукальні, прогностичні, профілактичні, комунікативні, маніпулятивні та пізнавальні.

Властивості емоцій потерпілого впливають на можливість їх дослідження в природних (на місці вчинення злочину, роботи, проживання, відпочинку) і лабораторних (під час проведення слідчих дій та інших заходів) умовах. Саме вони утворюють унікальність емоційного стану потерпілого як окремого явища в певний проміжок часу після вчинення злочину. Однак їх властивості (кількість, інтенсивність, види) із часом змінюються завдяки універсальності, динамічності, домінантності, адаптованості, суб'єктивності, заразливості, пластичності, фіксованості.

На фізіологічному рівні емоції виявляються в зовнішній поведінці потерпілого, а у внутрішньому середовищі проходять окремі процеси, які водночас детермінують і формують один одного. Наприклад, під час допиту потерпілого його організм готовий до «поведінки постраждалого», за якої його рефлексивно активують мозок, посилюючи роботу органів чуття, рух крові й серця, що позначається на дихальній системі, напруженості м'язів обличчя, рук, ніг, стегон, сповільнюючи в цей момент інші процеси (травлення, сечовиділення, репродуктивності тощо). До того часу, коли емоція проявляється в поведінці людини, вона спочатку з'являється на рівні кори головного мозку в її свідомості, далі проходить рівень підкори, гіпоталамуса, мигдалини, гіпокампу, досягаючи поясної звивини. Саме це забезпечує емоційну реакцію потерпілого на прості й звичні подразники. Ці фізіологічні зміни, пов'язані з емоціями, активно проявляються через нервову систему потерпілого та мають важливе прикладне значення в дослідницькій діяльності. У більшості випадків аналізуються такі його параметри, як артеріальний тиск, пульс, зіниця ока, шкірні покриви, залози зовнішньої секреції, сегменти тіла та їх розміщення. Слідчий має можливість вивчити ці стани за вербальними й невербальними напрямками, отримавши криміналістично значущу інформацію [11, с. 110-112].

Дослідження, які проводились раніше, та дані, якими ми користуємось сьогодні, наводять нас на думку про раціональність існування окремої теорії емоцій і її важливої складової - учення про міміку як виразного способу вияву емоцій, у тому числі потерпілого. За формування емоцій відповідає ліва півкуля його головного мозку, при цьому права півкуля розпізнає та зчитує їх, вносячи за необхідності корегуючі зміни. За частки секунди в мозку потерпілого відбуваються постійні процеси формування, зчитування й відображення, доки триває обмін даними з оточенням.

Для розуміння процесу утворення емоції варто розглянути формули, що її пояснюють.

Формула самоповаги (самооцінки) У. Джеймса: $C = R_{dm} : R_{bm}$,

де C - самоповага (самооцінка), R_{dm} - розмір досягнутої мети, R_{bm} - розмір бажаної мети.

Формула емоцій П. Симонова: $E = F(n, I_p - I_z)$,

де E - емоція, P - потреба, I_p - інформація про засоби, що об'єктивно потрібні для задоволення потреби, I_z - інформація про наявні засоби людини на цей момент.

Формула емоційного стану потерпілого: $EC = P(I_{sk} + I_{ozp})$,

де EC - емоційний стан, P - потреба, I_{sk} - інформація про ситуаційну картину злочинної події, I_{op} - інформація про обставини злочинної події. Ця формула може змінюватися залежно від етапів розслідування, слідчої дії або іншого заходу, а також може мати одномоментний чи тривалий характер.

Таким чином, процес формування показань потерпілого відбувається в критичній ситуації вчинених щодо нього злочинних дій, які викликають у нього негативні емоційні реакції. Негативні емоційні реакції, викликані злочинною подією, є різноманітними та прямо залежать від умов і чинників, що сприяли вчиненню злочину, механізму події й наслідків, які настали. Саме вони по-різному впливають на процес формування показань і механізм відтворення обставин події (позитивно, негативно), водночас будучи здатними мобілізувати й демобілізувати потерпілого. У подальших розвідках маємо намір більш детально дослідити такі негативні емоційні стани людини, як стрес, афект і фрустрація, з метою виявлення їх особливостей у дійсності.

Отже, проаналізувавши характеристику емоційного стану потерпілого, ми виокремили складники його психофізіології, що має відображення в зовнішньому оточенні. Додатково було виявлено вплив злочинного посягання на емоційний стан потерпілого та його віддзеркалення у вигляді негативних емоційних реакцій, які можуть мати короточасний чи тривалий характер, а також впливати на суб'єктивну оцінку події, що трапилась. Виокремлено додаткові обставини, на які слідчому необхідно звернути увагу в розслідуванні кримінальних проваджень під час верифікації показань потерпілого, конструювання слідчих версій, планування проведення слідчих дій та інших заходів.

Література

1. Барабаршиков В. Исследования восприятия эмоционального состояния человека по выражению лица / В. Барабаршиков, Т. Майкова // Проблема общения в психологии / под ред. Б. Ломова. - М. : Наука, 1981. - С. 121-132 ; Вальдман А. Эмоция и поведение / А. Вальдман, Э. Звартау // Проблемы физиологии и патологии высшей нервной деятельности. - Л. : Медицина, 1974. - Вып. 5. - С. 131 ; Васильев И. Эмоции и мышление / И. Васильев, В. Поплужный, О. Тихомиров. - М. : Изд-во МГУ, 1980. - 192 с. ; Виноградов Ю. Эмоциональная активация в структуре мыслительной деятельности человека : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Ю. Виноградов ; МГУ. - М., 1972. - 14 с. ; Вилюнас В. Психология эмоциональных явлений /

- В. Виллюнас. - М. : Изд-во МГУ, 1976. - 143 с. ; Гельгорн Э. Эмоции и эмоциональные расстройства / Э. Гельгорн, Дж. Лифберроу. - М. : Мир, 1966. - 672 с. ; Дерябин В. Чувства, влечения, эмоции / В. Дерябин. - Л. : Наука, 1974. - 258 с. ; Искусственный интеллект и психология / под ред. О. Тихомирова. - М. : Наука, 1976. - 342 с. ; Кэннон В. Физиология эмоций / В. Кэннон. - Л. : Прибой, 1927. - 175 с. ; Лук А. Эмоции и личность / А. Лук. - М. : Знание, 1982. - 176 с. ; Линдслей Д. Эмоции / Д. Линдслей // Экспериментальная психология / сост. С. Стивенс. - М. : Иностранная литература, 1980. - Вып. 1. - С. 629-683 ; Макаренко Ю. Системная организация эмоционального поведения / Ю. Макаренко. - М. : Медицина, 1980. - 208 с. ; Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский. - М. : Прогресс, 1979. - 392 с. ; Соколов Е. Эмоции и патология сердца / Е. Соколов, Е. Белова. - М. : Наука, 1983. - 301 с. ; Тихомиров О. Эмоции в функции эвристики / О. Тихомиров, Ю. Виноградов // Психологические исследования. - М. : Изд-во МГУ, 1969. - Вып. 1. - С. 3-24 ; Шингаров Г. Эмоции и чувства как формы отражения действительности / Г. Шингаров. - М. : Наука, 1971. - 222 с.
2. Додонов Б. В мире эмоций / Б. Додонов. - М. : Политиздат, 1987. - 140 с.
 3. Изард К. Эмоции человека / К. Изард. - М. : А.С.Т., 2006. - 311 с.
 4. Психологія : [навч. посібник] / [О. Винославська, О. Бреусенко-Кузнецов, В. Злишков та ін.] ; за наук. ред. О. Винославської. - К. : Фірма «ІНККОС», 2005. - 352 с.
 5. Ильин Е. Эмоции и чувства : [учеб. пособие] / Е. Ильин. - СПб. : Питер, 2001. - 752 с.
 6. Ильин Е. Дифференциальная психология : [учебник] / Е. Ильин. - СПб. : Питер, 2001. - 464 с.
 7. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем., предисл. И. Евлампиева. - М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2007. - 1120 с.
 8. Лихи Т. История современной психологии / Т. Лихи. - 3-е изд. - СПб. : Питер, 2003. - 448 с.
 9. Симонов П. Что такое эмоция? / П. Симонов. - М. : Наука, 1962. - 375 с.
 10. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. - СПб. : Питер, 1998. - 579 с.
 11. Вашук О. Невербальна інформація як один із видів криміналістичної інформації / О. Вашук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». - 2013. - Вип. 6-2. - Ч. 2. - С. 110-113.

А н о т а ц і я

Вашук О. П. Складові емоційного стану потерпілого та їх вплив на його показання. - Стаття.

Статтю присвячено дослідженню складових емоційного стану потерпілого в кримінальному провадженні та його своєчасному діагностуванню з метою ефективного розслідування злочину. Проаналізовано окремі думки авторів щодо впливу емоційного стану людини на її поведінку. Визначено тактичні завдання слідчого під час проведення слідчих дій та інших заходів з огляду на емоційний стан потерпілого. Надано пропозиції щодо оптимізації слідчої діяльності в умовах негативних емоційних реакцій потерпілого.

Ключові слова: емоційний стан, складові емоційного стану, потерпілий, показання, слідчий, розслідування злочинів.

А н н о т а ц и я

Вашук О. П. Составляющие эмоционального состояния потерпевшего и их влияние на его показания. - Статья.

Статья посвящена исследованию составляющих эмоционального состояния потерпевшего в уголовном производстве и его своевременному диагностированию с целью эффективного расследования преступления. Проанализированы отдельные мнения авторов о влиянии эмоционального состояния человека на его поведение. Определены тактические задачи следователя при проведении следственных действий и других мероприятий с учетом эмоционального состояния потерпевшего. Даны предложения по оптимизации следственной деятельности в условиях отрицательных эмоциональных реакций потерпевшего.

Ключевые слова: эмоциональное состояние, составляющие эмоционального состояния, потерпевший, показания, следователь, расследование преступлений.

S u m m a r y

Vaschuk O. P. Elements of emotional state of the victim and their impact on his testimony. - Article.

Article deals with studying the components of the emotional state of the victim in criminal proceeding and its timely diagnosing for the effective investigation of crime. Separate thoughts of authors on the impact of emotional state on its behavior analyzed. Tactical tasks of investigator during the investigative activities and other measures taking into account the emotional state of the victim identified. The proposals on optimization of the investigation in terms of negative emotional reactions of the victim provided.

Key words: emotional state, emotional state components, victim, testimony, investigator, investigation of crimes.